

Neêrlandsch oudste halomelding

Kees Floor

In maart 1610 werden er in Kampen bijzondere lichtverschijnselen aan de hemel waargenomen. Volgens de beschrijving ervan ging het onder meer om 'drie Sonnen ende een regenboghe verkeert staende'. KNMI-medewerker prof. S.W. Visser, die in 1948 over het verschijnsel publiceerde [1], nam aan dat het de oudste beschrijving van een halo in Nederland betrof. Halo's zijn al dan niet kleurrijke lichteffecten die zich voordoen in sluierbewolking. Ze ontstaan door terugkaatsing en breking van het licht van de zon of de maan door de ijskristallen waaruit die bewolking bestaat.

Goulart

Acht jaar voor Visser zijn vermoeden ventileerde, verscheen echter een artikel met informatie die anders doet vermoeden [2]. De auteur, G.A. Evers, conservator van de Universiteitsbibliotheek van Utrecht, was in een publicatie gedoken van de Franse protestante theoloog, humanist en dichter Simon Goulart van Senlis (1543 – 1628), die later woonde en werkte in Genève. Het eerste deel van zijn Franstalige boek vol met de vreemdste verhalen en gebeurtenissen verscheen in 1600 en werd talrijke malen herdrukt [3]. De Nederlandse vertaling kwam uit in 1614 [4]. Laatstgenoemde uitgave bevindt zich in de bibliotheek van de Universiteit van Leiden. Volgens een bijgevoegde notitie is er op dit moment wereldwijd geen ander exemplaar van dit boek bekend. Boekdrukker Jan Andriesz uit Delft, die de uitgave verzorgde, kreeg van de Staten Generaal in 1614 als blijk van waardering een niet te versmaden bedrag van 100 pond toegekend [5].

In het hoofdstuk Verschyden verschijninghen in de Lucht noemt Goulart onder andere tal van lichtverschijnselen aan de hemel. Een daarvan bestond uit een angst-aanjagend, vaalbleek zogeheten andreaskruis. Het zou in 1528 in Utrecht aan de nachtelijke hemel te zien zijn geweest tijdens een beleg van de stad door Bourgondische troepen. Voor de Utrechtse was het een veeg teken; Sint Andries was namelijk de beschermheilige van

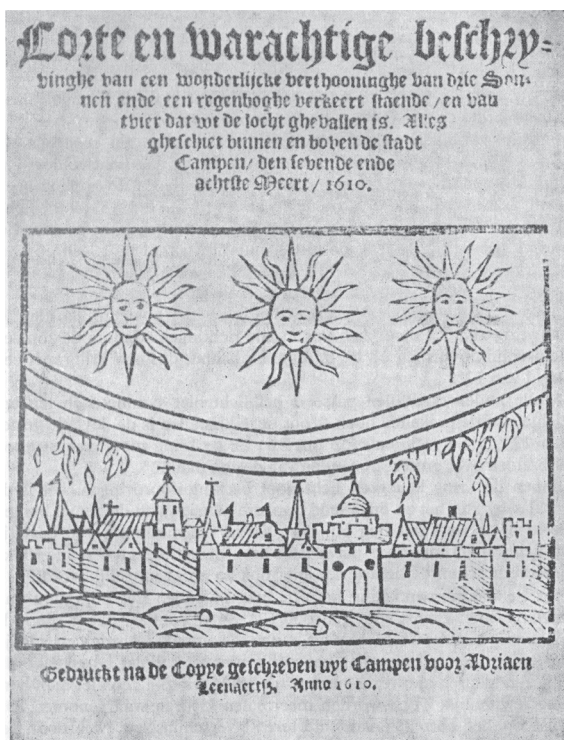
de Bourgondiërs. De belegeraars putten er kracht uit en zagen het als teken van een naderende overwinning.

Minnaert

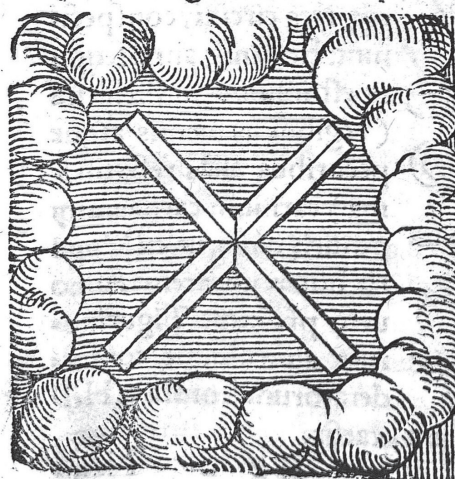
Een van de bronnen die Goulart uitgebreid had geraadpleegd, was een in 1557 verschenen boek over wonderen, geschreven door de Duitse taalgeleerde en theoloog Conrad Lycosthenes [6] (Figuur 1). Helaas was het boek in geen enkele bibliotheek in Nederland te vinden, zodat Evers het moest doen met Goularts rapportage uit de tweede hand. Zelf was hij overigens niet thuis op het terrein van optische verschijnselen aan de hemel, zodat hij de hulp inriep van prof. M. Minnaert, directeur van de Utrechtse sterrenwacht, van wie in 1937 een boek over het onderwerp was verschenen [7]. Die zag het als een wel vaker voorkomend haloverschijnsel: een combinatie van een zuil en een bijzonnenring (een verticale respectievelijk horizontale heldere band door de zon). Dergelijke lichtkruisen hadden volgens Minnaert in alle tijden een grote indruk gemaakt op de verbeelding van het volk. 'Het enige bezwaar tegen deze verklaring zou zijn dat gesproken wordt van een "andreaskruis", terwijl er strikt genomen had moeten staan een "Grieks kruis". Het ligt echter voor de hand dat niet alle schrijvers deze nomenclatuur zo zorgvuldig gevolgd zullen hebben. Een werkelijk andreaskruis is in de meteorologische optica nooit waargenomen, en het is niet in te zien dat het ooit mogelijk zal zijn,' aldus Minnaert. De conclusie is duidelijk: deze Utrechtse halowaarneming van 1528 is ouder dan die van Kampen uit 1610.

Lycosthenes

Inmiddels is het boek van Lycosthenes via internet te raadplegen. Net als bij de halo van Kampen blijkt de oor-

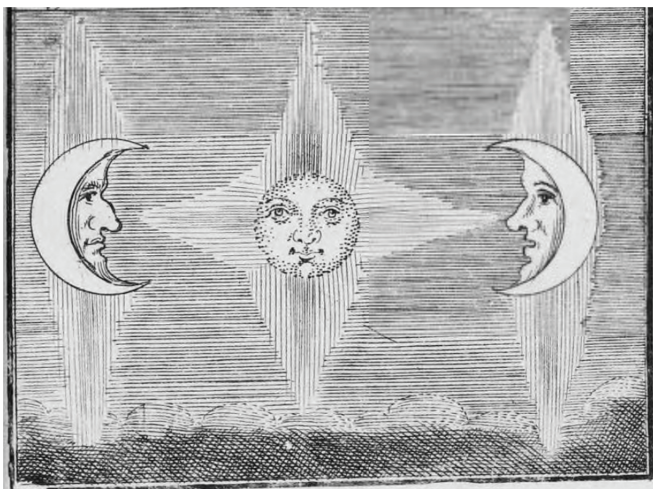
Figuur 1. Halo van Kampen, 1610. Bron: Stadsarchief Kampen.

Figuur 2. Andreaskruis boven Utrecht, 1528. Bron: Lycosthenes [6].

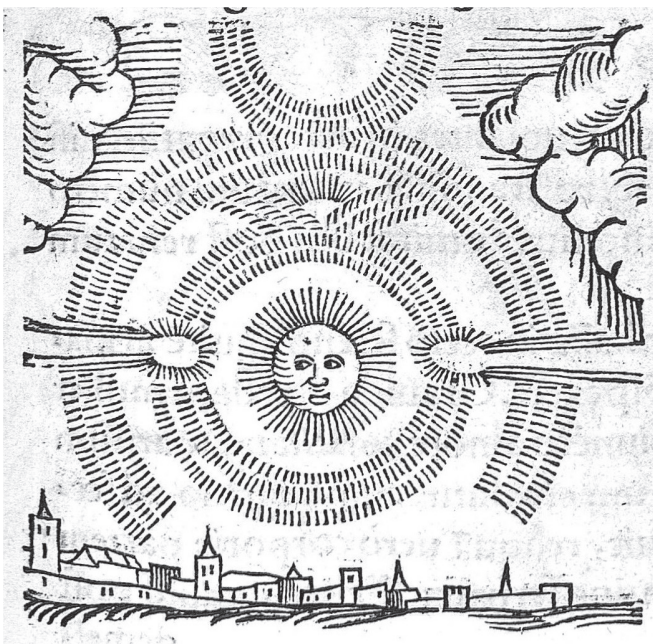
spronkelijke vermelding te zijn voorzien van een illustratie (Figuur 2). Die laat zien dat het écht om een andreas-kruis gaat. Bovendien is er ook nog eens geen spoor te bekennen van een zon of maan die op het snijpunt van de zuil en de horizontale cirkel (of een deel daarvan) had moeten staan. Een vergelijkbaar kruis werd volgens de opsomming van Lycosthenes in Europa eenmaal in 1478

Figuur 3. Zuil en twee bijmanen bij de maan. Bron: Lycosthenes [6].

Figuur 4. Halo van 4 juni 1596, uit het boek van Gerrit de Veer [8].

Figuur 5. Halo van Antwerpen, 28 februari 1551 (?). Bron: Gallica/BNF.

en tweemaal in 1554 aan de hemel gezien. Steeds liet hij daarbij hetzelfde plaatje afdrukken. In gevallen waarin wél de halovariant kruis werd bedoeld, werden andere illustraties gebruikt, bijvoorbeeld die van Figuur 3. De zogenaamde Utrechtse halo is dus geen halo, laat staan de eerst beschrevene. De positie van 'Kampen' als oudste, gerapporteerde halowaarneming lijkt godzijdank niet in gevaar.

Verder terug

Toch kunnen we met wat goede wil beschrijvingen vinden van 'Nederlandse' halowaarnemingen van voor 1610. Daarbij zijn er twee opties:

1. Halowaarnemingen die door Nederlanders buiten de landsgrenzen of territoriale wateren zijn verricht en beschreven, tellen ook mee.
2. Alle gerapporteerde waarnemingen in de Nederlanden doen mee, dus niet alleen die binnen de destijds nog niet bestaande huidige Nederlandse landsgrenzen.

In het eerste geval is een halo uit 1596 vooralsnog de oudste (Figuur 4). Hij werd waargenomen tijdens de reis om de noord die zou uitmonden in de overwintering op Nova Zembla. Het verschijnsel is beschreven en afgebeeld in het verslag dat Gerrit de Veer van die reis maakte [8]. In het tweede geval kunnen de oudste halomeldingen zelfs teruggaan tot 1551 of 1552. Zo is er een halo die volgens Goulart op 19 februari 1552 in Mechelen te zien was. Nog iets verder terug is er de halo die in Antwerpen werd waargenomen op 28 februari 1551 en die Goulart en Lycosthenes beide beschreven, in het laatste geval met afbeelding (Figuur 5). Het kan geen kwaad deze afbeelding met een zekere reserve te bekijken. Lycosthenes gebruikte hem namelijk ook voor halowaarnemingen buiten ons aandachtsgebied te Paderborn in het jaar 851 en te Venetië in 1532. Daarnaast is er een identieke afbeelding, vervaardigd door Hans Lieftrinck, uitgever van prenten, drukker, tekenaar, vervaardiger van houtsnedes, etsen en schilder te Antwerpen [9]. Lieftrinck vermeldt daarbij als datum 19 februari 1552, precies de dag waarop ook de eerder genoemde halo in Mechelen werd gezien. Voorlopig houden we het er maar op dat de oudste, gerapporteerde halowaarneming in de Nederlanden teruggaat tot 28 februari 1551.

Literatuur

- [1] Visser, S.W., 1948: Een halo in het jaar 1610, *Hemel en Dampkring* 46 (2), 24-25.
- [2] Evers, G.A. 1940: Utrechtsche overleveringen XVIII: Het St. Andrieskruis in de lucht, 1528. *Maandblad van "Oud Utrecht"* 15 (11), 84-87.
- [3] Goulart (Senlisien), Simon, 1600: *Thrésor d'histoires admirables et mémorables de nostre temps*, Jean Houzé, Paris; 1610, Paul Merceau, Paris; 1620 en 1640, Samuel Crespin, Genève.
- [4] Goulart (Senlisien), Simon, 1614: *Schat-camer der wonderbare ende gedenkweerdige historien onses tijds, uyt velerley authereen memorien ende advijsen*, door Simon Goulart van Senlis t'samen gebracht ende int François uytghegheven: ende nu int Nederduytsch overgheset door Iohannem Lamotium. Het eerste deel, Ian Andriesz, Delft. Herdruk 1664 met titel *Cabinet der historien bestaende in veel vreemde, notabele en uytstekende geschiedenissen*, Jacob Venckel, Amsterdam.
- [5] Laboranter, 1873, *Vereeringen voor opdragen en aanbiedingen van boekwerken enz. 1603-1614: De Navorscher* 23, 127.
- [6] Lycosthenes, Conrad, 1557: *Prodigiorum et ostentorum chronicon*, Henricum Petri, Basel.
- [7] Minnaert, M., 1937: *De Natuurkunde van 't vrije veld*, deel I, Thieme, Zutphen.
- [8] Veer, Gerrit de, 1598: *Waerachtighe beschryvinghe van drie seylagien, ter werelt noyt soo vreemt ghehoort*, Cornelis Claesz, Amsterdam.
- [9] Hans Lieftrinck: *Een seer wonderlijck Teeken dwelck ghesien is gheweest inder locht Boven Antwerpen Van seer Velle duversche Personen Int Jaer .M.D.LII. den xix. dach Februarius*.